

MAHMUD AZ-ZAMAXSHARIYNING “AL-KASHSHOF” VA “AL-MUFASSAL” ASARLARINING TA’LIMiy-TARBIYAViy AHAMIYATI.

Egamova Gulchira

“Ichan-Qal’a” davlat muzey-qo‘riqxonasi bo‘lim mudirasi.

Rustamova Dilafuz

“Ichan-Qal’a” davlat muzey-qo‘riqxonasi ilmiy xodimi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘rta asrlar Sharq uyg‘onish davrining eng yirik namoyandalaridan biri, "Ajam va arab ustozlari" deya e'tirof etilgan buyuk olim Mahmud az-Zamaxshariyning (1045–1143) hayoti va uning 50 dan ortiq asarni o‘z ichiga olgan serqirra ijodi yoritilgan. Allomaning Xorazmdan boshlanib, Buxoro va Makka kabi ilm markazlarida kechgan murakkab ilmiy safari, Xorazmshohlar saroyidagi faoliyati va Makka amirlari bilan do‘stona aloqalari batafsil bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Mahmud az-Zamaxshariy, Xorazm, “Al-Mufassal”, “Al-Kashshof”, “Muqaddimat ul-adab”, Xorazmshoh Otsiz, Arab tilshunosligi, Tafsir va Hadis, Lug‘atshunoslik, Geografiya, Etimologiya, Fasoxat va Balog‘at, “Jorulloh”.

THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF MAHMUD AZ-ZAMKXSHARI'S WORKS "AL-KASHSHAF" AND "AL-MUFASSAL".

ANNOTATION

This article covers the life of the great scholar Mahmud al-Zamakhshari (1045–1143), one of the greatest figures of the medieval Eastern Renaissance, recognized as the "Master of the Ajam and the Arab", and his diverse work, which includes more than 50 works. The scholar's complex scientific journey, starting from Khorezm and passing through such centers of knowledge as Bukhara and Mecca, his activities at the court of the Khorezmshahs, and his friendly relations with the emirs of Mecca are described in detail.

Keywords: Mahmud az-Zamakhshari, Khorezm, "Al-Mufassal", "Al-Kashshof", "Muqaddimat ul-Adab", Khorezmshah Atsiz, Arabic Linguistics, Tafsir and Hadith, Lexicography, Geography, Etymology, Philosophy and Eloquence, "Jorullah".

Buyuk mutafakkir olim Mahmud Az-Zamaxshariy hazratlari arab tili grammatikasi, lug'atshunoslik, adabiyot, aruz ilmi, geografiya, tafsir, hadis va fiqhga doir ellikdan ortiq asarlar yozgan. Ammo ushbu asarlardan kam sonlisi bizning davrgacha yetib kelgan. Zamaxshariy hazratlari "Al-Mufassal" asarini 1121-yilda Makka shahrida istiqomat qilgan paytlari, bir yarim yil mobaynida yozib tugatgan.

Mahmud Az-Zamaxshariy hazratlari xorazmshohlardan bo'lgan Alouddin Abdulmuzaffar Otsizga bag'ishlab, "Muqaddamat ul-adab" asarini yozadi. Xorazmshohlar davrida mintaqada ilm-fan, madaniyat ancha taraqqiyotga erishgan edi. Hukmdorlar, ayniqsa Otsiz olim, shoiru adiblarga ancha hurmat bilan qarar, o'zi ham iste'dodli, ma'rifatparvar, adabiyotning chin ixlosmandlaridan edi. U yashagan davrda ilm-fan yuqori darajaga yetganidan bo'lsa kerak, Zamaxshariy hazratlari "Muqaddamat ul-adab" asarini unga bag'ishlab yozdi. "Muqaddamat ul-adab" kitobi besh katta qismga bo'lingan bo'lib, o'z ichiga otlar, fe'llar, bog'lovchilar, ot o'zgarishlari va fe'l o'zgarishlari haqidagi ma'lumotlarni oladi. Asar 1137- yilda yozib tugallangan.

Mahmud Az-Zamaxshariy hazratlari o'z asarlarida o'sha davrdagi arab tilida iste'molda bo'lgan barcha so'zlar, iboralarni keng ochib berishga harakat qilgan. So'zlarning etimologiyasiga katta e'tibor qaratadi. Shu boisdan, Zamaxshariyning ushbu asarini, mazkur yo'nalishdagi dastlabki asarlardan deyishga to'la haqlimiz. "Muqaddamat ul-adab"ning arab, fors, turkiy, mo'g'uliy lug'atlar kiritilgan nusxalari ham mavjud.

Alloma Makka amiri, olim va adib Abul Hasan ibn Hamza ibn Vaxxos As-Sulaymoniy bilan do'st edi. Ibn Vaxxosdan olgan ma'lumotlariga asoslanib, Hijozga qilgan safari davomida "Kitob ul-jibol val-amkina val-miyoh", ya'ni "Tog'lar, joylar va suvlar haqida kitob" nomli asar yozib, unda joylar, tog'lar va dengizlar haqida qimmatli ma'lumotlar keltiradi.

Arab tilshunosligi rivojida arablardan tashqari boshqa xalqlar olimlarning hissasi katta, ana shunday olimlardan biri Mahmud Zamaxshariydir. U hijriy 467-yil rajab oyining

27-kun (milodiy 1045-yilning 19-martida, Xorazmning Zamaxshar qishlog'ida tavvalud topgan. Shunga ko'ra Zamaxshariy tahallusini olgan. Uning otasi o'z davrining ilmi kishilaridan bo'lib, Qur'oni Karimni yoddan bilgan. Masjidda Imomlik qilgan. Onasi ham savodli, oqila, fozila ayollardan bo'lgan.

Arab tilshunosligi rivojida arablardan tashqari boshqa xalqlar olimlarning hissasi katta, ana shunday olimlardan biri Mahmud Zamaxshariydir. U hijriy 467-yil rajab oyining 27-kun (milodiy 1045-yilning 19-martida, Xorazmning Zamaxshar qishlog'ida tavvalud topgan. Shunga ko'ra Zamaxshariy tahallusini olgan. Uning otasi o'z davrining ilmi kishilaridan bo'lib, Qur'oni Karimni yoddan bilgan. Masjidda Imomlik qilgan. Onasi ham savodli, oqila, fozila ayollardan bo'lgan.

Al-Zamaxshariy dastlab otasi ko'magida savod chiqardi. So'ng Xorazmdagi madrasada tahsil ko'rdi. O'z bilimni yanada kuchaytirish niyatida Buxoroga keldi. Chunki Buxoro somoniylar davridan boshlab ilm-fan markaziga aylangan, bu yerda ilm-fanning dunyoga dong taratgan vakillari yig'ilgan edi. U Buxoroda o'qishni tugatgach bir necha yil Xorazmshohlar xizmatida bo'ldi. Shu vaqtda Xorazmshohlar davlati saljuqiylar saltanatiga bo'ysunar edi. Saljuqoylar hukumdori Malikshoh va uning vaziri Nizom-ul Mulk fan madaniyat homiysi sifatida dunyoga tanildi. Bir qancha shaharlarda sunniy mashabi bo'yicha shariatni o'rganadigan madrasalar qurdirdi. Bu madrasalar Nizomiy nomi bilan yuritildi. Xorazmda yetarli obro' etibor topmagan Zamaxshariy Nizom-ul Mulk huzuriga yo'l oladi. Lekin Zamaxshariy mu'taziliy mashabiga mansub bo'lganligidan bu yerda ham o'z qadrini topmadi.

Zamaxshariy Muhammad ibn Anushtegin asos solgan Xorazmshohlar saltanati vujudga kelgunga qadar Bag'dod, Hamadon, Makka singari dunyoning turli shaharlarida yurib ularning olimu fuzalolari bilan tanishdi. Muhammad ibn Anushtegin taxt tepasiga kelgach Zamaxshariy o'z yurtiga qaytadi va Anushtegin mahramatidan bahramand bo'ladi. Anushtegin vafotidan so'ng uning o'g'li Otsiz ham Zamaxshariyga hurmat e'tiborda bo'lgan. Ahumga qaramay u yana Makkaga talpinadi. Makkada uni amir Ibn Baqqos uni yana izzat ikrom bilan kutib oladi. Ibn Baqqosning yordamidan ilhomlangan Zamaxshariy uning Qur'oni Karim tavsiriga bag'ishlangan "Al-Kashshof" asarini yozib

tugatadi uch yil Makkada yashagandan so'ng Zamaxshariy vatanini qo'msaydi, Xorazmga qaytib bir necha yil yashadi va 538-yilning arafa kechasi (milodiy 1143-yil) Jurjoniya, hozirgi Urganchda vafot etadi. Zamaxshariy davrining buyuk olimi darajadiga ko'tarildi. U tilshunoslik, adabiyot, jug'rofiya, tafsir, hadis, fiqh va ilmi alqiroatga oid 50dan ortiq asarlar yaratdi. Ularning ko'pi bizgacha yetib kelgan.

Mashhur tarixchi Ibn al-Kiftiyning etirof etishicha u o'z asrida arab tilid ijod qilgan ajamlar (arab bo'lmaganlar) orasida eng buyugi bo'lgan. Zamaxshariy Muhammad ibn Anushtegin asos solgan Xorazmshohlar saltanati vujudga kelgunga qadar Bag'dod, Hamadon, Makka singari dunyoning turli shaharlarida yurib ularning olimu fuzalolari bilan tanishdi. Muhammad ibn Anushtegin taxt tepasiga kelgach Zamaxshariy o'z yurtiga qaytadi va Anushtegim mahramatidan bahramand bo'ladi. Anushtegin vafotidan so'ng uning o'g'li Otsiz ham Zamaxshariyga hurmat e'tiborda bo'lgan. Ahunga qaramay u yana Makkaga talpinadi. Makkada uni amir Ibn Baqqos uni yana izzat ikrom bilan kutib oladi. Ibn Baqqosning yordamidan ilhomlangan Zamaxshariy uning Qur'oni Karim tavsiriga bag'ishlangan "Al-Kashshof" asarini yozib tugatadi uch yil Makkada yashagandan so'ng Zamaxshariy vatanini qo'msaydi, Xorazmga qaytib bir necha yil yashadi va 538-yilning arafa kechasi (milodiy 1143-yil) Jurjoniya, hozirgi Urganchda vafot etadi.

Zamaxshariy davrining buyuk olimi darajadiga ko'tarildi. U tilshunoslik, adabiyot, jug'rofiya, tafsir, hadis, fiqh va ilmi alqiroatga oid 50dan ortiq asarlar yaratdi. Ularning ko'pi bizgacha yetib kelgan. Mashhur tarixchi Ibn al-Kiftiyning etirof etishicha u o'z asrida arab tilid ijod qilgan ajamlar (arab bo'lmaganlar) orasida eng buyugi bo'lgan. Mahmud Zamaxshariy buyuk olim sifatida o'zidan keyingi avlodlarga boy ilmiy meros qoldirdi. Ular ichida tilshunoslikka oid asarlari alohida qiymatga ega. Zamaxshariy garchi arab bo'lmasada arab tili grammatikasiga doir bir qancha qimmatli asarlar yaratdi. Zamaxshariy arab tili grammatikasiga doir "Al-mufassal" nomi bilan mashhur bo'lgan "Al-mufassal fi san'at il-ir'ob (Fleksiya san'ati haqida mufassal kitib. "Al-muxojat bil-masoyin an-naxviya av al-axaji an-naxviya" (Grammatik masalalarga doir jumboqlar).

Grammatika doir asarlari ichida "Al-mufassal" arab tili morfologiyasi va simtaksisini o'rganishda muhim qo'llanma sifatida Sharqda ham G'arbda ham katta shuhratga ega

bo'lgan. Zamaxshariyning “Muqaddimat ul-adab” (adabiyotga kirish) asari tilshunoslik uchum ham katta ahamiyatga ega. Bu asar Xorazmshoh Alovuddavla Otsizga bag'ishlab yozilgan bo'lib, 5 qismdan iborat: Mahmud Az Zamaxshariyning g'oyatda keng tarqalgan mashhur “Kashshof an xaqoiq it-tanzil va uyun laqovil fiy vujuh it-tavil”, ya'ni “Qur'on haqiqatlari va uni sharhlash orqali so'zlar ko'zlarini ochish” asari Qur'on tafsiriga bag'ishlangan. “Kashshof” asarini Mahmud Az-Zamaxshariy Makkada turgan paytida, uch yil davomida 1132 - yildan boshlab, 1134 - yilgacha yozib tugatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nosirova M. O'rta asr arab nahvidan namunalar. - T., 2004, 10-b.
2. Nosirova M. Mahmud Zamaxshariyning “Al-Unmuzzaj fin –nahvi risolasi”. -T ., 2005, 4-b.
3. Normo'minov Sh. So'z turkumlarining nazariy masalalari. O'quv- uslubiy majmua.- Samarqand, 2021.B:53- 55.
4. Mahmud Zamaxshariy. – Toshkent: “Tafakkur” nashriyoti, 2019.